

Sivilleşen askerler-askerleşen siviller: Soğuk Savaş'tan günümüze Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü

Sezin Öney*

Aralık 2011

ABD'nin Georgetown Üniversitesi'nden bir grup lisansüstü öğrencisi, "çılgın bir projeyi" kafalarına takıp, sonunda ABD Ordusunu da şaşırtacak hummalı bir çalışma gerçekleştirdi. Çin Ordusu, füzelerini ve nükleer silahlarını depolamak için bir süredir yeraltında devasa bir tüneller ağı oluşturmaktaydı. Üç yıl boyunca bu öğrenciler, Washington'dan bir santim bile uzaklaşmadan, "Çin ordusunun balistik füzeleri ve nükleer savaş başlıklarını korumakla ve konuşlandırmakla sorumlu gizli bir birimi olan İkinci Topçu Birliği tarafından kazılmış binlerce kilometre uzunluğundaki tüneller hakkında en kapsamlı açık bilgi yapısını" oluşturdu.¹

Öğrenciler tarafından kullanılan "stratejik kaynaklar" ise sadece, Mandarin diline hâkimiyetleri ve interneti. Masraflarını neredeyse tamamen kendileri karşılayan araştırma ekibi, "Google Yeryüzü (Google Earth), internet blogları, askeri dergiler, Çinli topçu askerleri hakkındaki bir kurgu-belgesel" ile Youtube'un Çin versiyonu ve Çin ordusu tarafından hazırlanan kamuya açık raporlardan da yararlandı.²

Üç yıllık bir gönüllü emek gerektiren bu amatör araştırma, ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'un da ilgisini çekti. Öyle ki, bu yeraltı tünellerine Pentagon'un yıllık raporlarında ilk kez, bu öğrencilerin çabası sonucu yer verildi. Ayrıca bu araştırma, ABD Kongresi'nde konuya ilişkin bir oturum düzenlenmesine de yol açtı.

Soğuk Savaş döneminin bitmesinden bu yana, sivil-asker ilişkileri dünyanın her yanında köklü değişime uğradı. Georgetown'lı öğrencilerin çalışması, yeni iletişim sistem ve teknolojilerinin yaygınlaşmasının, sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümde nasıl kilit bir işlev gördüğünün bir örneği. Soğuk Savaş döneminden farklı olarak, artık, "sıradan insanlar" da, ulusal güvenlik konusunda söz sahibi olabiliyor. Elbette, bahsi geçen öğrencilerin örneğinde olduğu gibi, "söz sahibi olma" illa ki, "barış ve silahsızlanmaya yönelik bir hassasiyetin gelişmesine katkıda bulunma" anlamına gelmiyor. Ancak, 'sivil birey' gene de, bundan bir yirmi yıl öncesine göre, silahlı kuvvetler üzerinde çok daha fazla etkili. İletişim teknolojilerindeki gelişim, bu dönüşümdeki en önemli unsurlardan biri.

Gerek Arap Baharı'nda sosyal medya ve televizyon-radyo gibi iletişim kanallarının halkın iradesini ortaya koyan gösterilerin örgütlenmesindeki rolü, gerekse de Wikileaks örneğinde olduğu gibi "çok gizli" ibaresinin artık fazla bir şey ifade etmemesi, 2010 itibarıyla asker-sivil ilişkilerinde dönüm noktası yaşanmasına neden olan kırılmalar...

Ne var ki, asıl 1990'lar, dünya ölçeğinde, sivil-asker ilişkilerinin yeniden tanımlanması yönünde bir yeniden "uyum" dönemi olarak nitelenebilir. Ancak gerek 1990'lar, gerekse de 2000'lerdeki eğilime rağmen, silahlı kuvvetler, "en iyi örgütlenmiş kurum" olma özelliğini dünya genelinde sürdürüyor; ulusal kaynakların önemli kısmı, hala, orduların emrine tahsis

* *Taraf gazetesi köşe yazarı*

1 William Wan, "Georgetown Students Shed Light on China's Tunnel System for Nuclear Weapons", Washington Post, Kasım 30, 2011.

2 *a.g.e*

edilmiş durumda. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRU) verilerine göre, "pasifizizm" kavramının anayasal koruma altında olduğu Japonya'da bile "savunma" harcamaları yılda 51 milyar dolara ulaşıyor.³ SIPRU verilerine göre 2010 yılında silahlanmaya dünya genelinde, 1630 milyar dolar harcadığı tahmin ediliyor. Bu, önceki yıla göre yüzde 1,3 oranında bir artış anlamına geliyor ancak bu artış, önceki yıllara kıyaslandığında, düşük. 2001-2009 yılları arasında yıllık artış, yüzde 5,1 oranında olmuştu. Eğer silaha yönelik harcamalarda, 2010'da bir düşüş gerçekleştiyse, bunun ardında dünya ekonomik krizinin, 'tarihi' boyuttaki sarsıcılığı yattığını da göz ardı etmemek gerek.

Dünya genelinde, kuşkusuz ki, en kapsamlı araştırmalar, ABD Ordusu üzerine yapılmış. Hakkındaki kapsamlı veri birikimi ve sivil-asker ilişkileri üzerine yığınla akademik analizin yanı sıra, ABD Ordusu, dünya geneline yayılan 700'den fazla askeri üssü olması nedeniyle, mukayeseli bakış açıları için ideal bir karşılaştırma örneği. Diğer bir deyişle, ABD'nin durumu, süre giden değişimin kavranmasına yönelik, dünyanın geri kalanı ve Türkiye için, kendine has özellikleri ve diğer örneklerin farklılıklarına rağmen, karşılaştırmalı analiz için önemli ipuçları sağlıyor.

Öncelikle, ulus-devlet temelinde en iyi örgütlenmiş kurum olarak nitelenen orduların, Soğuk Savaş'tan bu yana 'kapalı kutu' olma özelliklerini korumalarına, yani sivil-asker ilişkilerinde değişime 'inat eden' en önemli hususa dikkat çekelim; yani bilgiye erişimin engellenmesine.

South Asia Times gazetesinden araştırmacı gazeteci Nick Turse'un işaret ettiği gibi, dünya genelindeki ABD askeri üslerinin sayısı gibi, silahlı kuvvetlere ilişkin temel verilere ulaşmanın kolay olmadığını hatırlamak gerekir.⁴ Turse bu durumu, "Dünyada 1000'den fazla ABD askeri üssü vardır. Daha kesin olmak gerekirse, en doğru sayı 1.077'dir. Elbette, eğer 1,088 değilse. Ya da, eğer farklı sayarsak 1,169. Hatta 1,180. Gerçekte rakam daha bile yüksek olabilir. Hiç kimse kesin olarak bilmiyor" diye aktarıyor. Turse şöyle devam ediyor:

"Pentagon'un yayınlanmış verilerine göre Amerikan bayrağı hâlihazırda, başka ülkelerde ve deniz aşırı ABD topraklarında kurulu 750 askeri tesiste dalgalanmaktadır. Bu rakam, yabancı topraklardaki 4 hektardan küçük ya da ABD ordusunun 10 milyon doların altında değer biçtiği tesisleri kapsamaz. Bazı durumlarda bu tip çok sayıda askeri üs bir arada değerlendirilir ve söz konusu ülkedeki tek askeri üs olarak sayılır. Bu durumun açıklığa kavuşturulmasına ilişkin bir talebe Savunma Bakanlığı tarafından karşılık verilmedi."⁵

Şurası açık ki, yaklaşık bir rakama ulaşmak, ancak, aynen Georgetown öğrencilerinin yaptığı gibi, verilerin sağlanmasını da kapsayan titiz bir araştırma ile mümkün.

ABD ordusunda, sivillere yönelik (Türkiye'deki duruma epey benzer) bir güven eksikliği olduğu açık ve bu güvensizlik Soğuk Savaş'ın henüz sonlandığı dönemlerde daha açık bir şekilde ortaya konmaktaydı. Askeri tarihçi Richard Kohn'a göre, 1990'lı yıllarda ABD'de sivil-asker ilişkileri, "son derece zayıflamış, hatta pek çok açıdan, ABD barış zamanı tarihinin en alt seviyesine inmiş" durumdaydı.⁶ Başkan Bill Clinton ile ordu arasında, "kültürel" gerilimlerden kaynaklanan, açık bir sürtüşme vardı. Clinton'ın geçmişteki Vietnam Savaşı'na

³ Stockholm Peace Research Institute, Military Expenditures Data Base 2011, <<http://milexdata.sipri.org>>

⁴ Nick Turse, "Empire of Bases 2.0", *South East Asia Times*, Ocak 12, 2011.

⁵ a. ge.

⁶ Richard H. Kohn, "The Erosion of Civilian Control of the Military in the United States Today", *Naval College Review*, Yaz, 2002.

yönelik muhalefetinin yanı sıra, eşcinsellerin orduya ve kadınların savaşa katılabilmesine ilişkin “liberal tutumu” bu kültürel gerilimin temellerini oluşturdu. Bu siyasi görüş farklılıkları ABD Ordusu için, siyasa oluşturmada ortak bir yol saptayabilmenin önünde somut engeller yarattı. Aslında bu “kültürel muhalefet”, dünya genelinde değişmekte olan ve insan hakları, cinsiyet hakları, azınlık hakları gibi, sivillerin gündeminde yükselmeye başlayan bir dizi konu ile ifadesini bulan sosyo-politik bağlamdaki değişimin bir sonucuydu.

Daha da ötesi, ABD Ordusu’nun konvansiyonel savaş yöntemlerine bağlı kalmaktaki ısrarı da sivillerin talepleri ile çatışyordu. Beyaz Saray’ın, Bosna, Kosova ve Somali örneklerinde olduğu gibi, ‘ulusal çıkar’ın insani amaçlı ya da barış gücü operasyonlarına yönelik askeri müdahalelerde yattığına ilişkin kuvvetlenen inancı, ABD ordusunun direnişiyle karşılaştı.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş’ın sonlanmasından bu yana ABD’de, sivil-asker ilişkilerinin yorumu, hem askeri hem de sivil kanadın algılarında yaşanan değişikliklerle, yeniden tartışılıp yeniden tanımlandı. Fakat bu yeniden tanımlama durumu, bir yandan da sivilleri daha fazla “askeri eğilim” göstermeye yöneltti. “Sivillerin askerleşmesinde”, 11 Eylül saldırıları, radikal İslamcıların yeni saldırılara girişebileceği korkusu de eklenince, önemli bir etmen oldu. Demokrasisi en gelişkin ülkelerde bile, “terörizmle mücadele” bahanesi altında hak ve özgürlükleri tırpanlamak mümkün hale geldi. Öte yandan da, askerler de dikkatini, “düzensiz savaşa” doğru kaydırarak, ‘düşmanın’ yayıldığı sathı, sivillerin çoğunlukta olduğu yerleri de kapsayacak şekilde iyiden iyiye genişletti. Sivillerin bakış açılarında ‘askerleşmesi’, savaş sahalarının ‘genişlemesi’, beraberinde, askerlerin sivil algı ve taleplerini daha fazla dikkate almasına yol açmasını da getirdi.

Soğuk Savaş’tan bu yana asker-sivil ilişkileri her ne kadar bahsettiğimiz eksen de, aslında günümüzdeki ‘dengeyi’ en iyi açıklayacak tezlerden biri 1960’larda ortaya atılmıştı. Asker-sivil ilişkileri üzerine Samuel Huntington ile beraber dünyanın en önde gelen teorisyenlerinden olan Morris Janowitz’in, **yakınlaşma/ yakınsama** (convergence) modeli, yani siviller, toplumla ordu arasındaki ilişkilerde bir yakınlaşmayı öngören tez, iki tarafın keskin hatlarla ayrılmış iki ayrı kültürden, ortak bir kültüre geçişini savunuyordu. Bir yandan, asker sivilleşirken, sivil de askerleşecekti. Janowitz’e ilişkin okumalarda, daha çok askerin sivilleşmesinden, ‘olumlu bir durum’ olarak bahsedilir. Oysa belki de, yakınsamanın iki taraflı olduğunu, dönüşümün iki taraflı gerçekleştiğini göz önüne almak gerekiyor. Hele ki, Soğuk Savaş sonrası, küresel bağlamda orduların artan ölçüde, “asimetrik savaşlar”, yani “terörizm” gibi tanımını son derece göreceli ‘düşmanlara’ karşı teyakkuzda olduğu dikkate alınır... Yani, orduların sivilleşmesi ve sivillerin askerleşmesi, diğer bir deyişle yakınlaşma süreci, daha demokratik ve barışçı toplumlarda yaşayacağımız anlamına gelmiyor.

Türkiye’nin dönüşümü

Janowitz’in, 1960’ta yayınladığı, ordu ve sivil ilişkileri konusundaki ilk kitabı olan, *Professional Soldier: A Professional and Political Portrait*’de (Profesyonel Asker. Profesyonel ve Siyasal Bir Portre), ABD Ordusu’nu odak noktası alarak, iki tarafın Soğuk Savaş gerçekleri ortamında nasıl bir diyalog içinde olması gerektiğini, bizzat çok sayıda askeri bürokratla yapılmış görüşmelere dayandırarak analiz ediyordu.

Janowitz’in tezinin temelinde, ikili bir model vardı. Bir taraftan askerlik, “mutlakiyetçilik” ve “pragmatikliğe” dayalı bir dünya görüşü içinde, sivil hayata ve gerçeklere kapalı biçimde, ‘dış dünyadan’ yalıtılmış şekilde yaşıyordu. Öte yandan, ordu ile sivillerin ilişkisi, aslında, ordunun başarısı için bir ‘bütünleşmeden’ geçmek zorundaydı.

‘Yakınlaşma’ modeli, asker-vatandaşın, sosyal hayatını, dünya görüşünü, ‘düşmana’ karşı teyakkuz halinde biçimlendirmesini öngörüyor. Yani, Janowitz, asker ve vatandaşı ortaklaştıran bağı, bir görev duygusunun sürekli iki tarafı birbiriyle aynı dalga boyunda tutması olarak yorumluyor. Bu görev duygusu da, elbette, dıştan bir faktörün, çatışmanın varlığıyla pompalanıyor.

Bu tez, günümüz Türkiye için ne anlam ifade edebilir?

2000’li yılların başından itibaren, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) arka arkaya kazandığı seçim zaferleriyle birlikte, asker-sivil sürtüşmesi giderek artan bir şekilde Türkiye’nin gündeminde yer aldı. AKP iktidarı ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) arasındaki gerilim 2007 yılında, askerın yayınladığı “E-muhtıra” ile zirveye ulaşmıştı. Gerginliğin temelinde de, eşi, başını İslami geleneklere göre örten, kendisi de geçmişte İslami siyasi akımlar içinde yer almış olan Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı’na adaylığı yer almıştı.

Kendisini, ülkedeki demokrasinin kollayıcısı, laiklik ilkesini de demokrasinin temeli sayan TSK, Gül’ün adaylığı üzerine, aslında, Soğuk Savaş dönemi boyunca hep davranageldiği tarzda harekete geçmişti. Ancak, devir değişiyordu. Gül, her şeye rağmen Cumhurbaşkanı seçildi; üstelik de, halkın desteğini arkasına alarak.

Türkiye’de de, dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi, ordu mensuplarının perde arkasında ayak oyunları da giderek imkânsız hale gelmişti. Bunun bir nedeni, iki araştırmacı Daniel N. Posner ve Daniel J. Young’ın da dikkat çektiği gibi, küresel bağlamda, demokrasinin geçmişe nazaran çok daha fazla kurumsallaşmasıydı.⁷ Türkiye’nin bu eğilime bir istisna oluşturmadığını da, rahatlıkla öne sürebiliriz.

Posner ve Young’ın araştırmasına göre, Afrika’da sömürgeciliğin sona ermeye başladığı 1960’lı yılların başından 1990’lara kadar kıtadaki yöneticilerin çoğunun görevi darbeler, suikastlar ya da başka tür şiddet yöntemleriyle sona ermişti. Ancak yaklaşık yirmi yıldır bu durum artık geçerli değildi. 1990’lardan bu yana, Afrikalı yöneticilerin çoğu, görevi, “anayasa tarafından belirlenen dönemin sona ermesiyle gönüllü olarak çekilmek ya da seçim kaybetmek” gibi kurumsallaşmış araçlarla/yöntemlerle bırakmıştı.⁸

Ortadoğu’da asker-sivil ilişkileri üzerine çalışan Steven A. Cook ise, son yıllarda Cezayir, Mısır ve Türkiye’de askerın, külfet olarak gördüğü, ekonominin yönetimi gibi bazı idari görevleri seçilmiş hükümetlere havale etmeye yöneldiğini ileri sürüyor.⁹ Ancak bu ülkelerin orduları, “ulusal güvenlik” konularında son sözün kendilerinde olmasını istiyor.

Cook’un yeni tarz perde arkasından idareye verdiği birincil örnek, Türkiye’de 1997 yılında yaşanan “postmodern” darbeydi. 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısında TSK önderliği tarafından dikte ettirilen kararlar, Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan başkanlığındaki koalisyon hükümetinin istifasıyla sonuçlanan bir dizi sosyo-politik gelişmeye neden olmuştu. Erbakan, Türkiye’deki askeri müdahalelerin, anayasayı askıya alma ve parlamentoyu feshetmeyi içeren “klasik formülü” uygulanmadan, istifaya zorlanmış, bu nedenle de bu süreç, “postmodern darbe” olarak tanımlanmıştı.

⁷ Daniel N. Posner and Daniel J. Young, “The Institutionalization of Political Power in Africa”, *Journal of Democracy*, Cilt 18, Sayı 3, 2007, sf. 126).

⁸ a.g.e

⁹ Steve A. Cook (2007), *Ruling but not governing: The military and political development in Egypt, Algeria, and Turkey* (Johns Hopkins University Press).

Cook'un, 'bölgedeki' orduların yönetmeyi ama hükümet etmemeyi tercih ettiği yönündeki tezi, halkın, daha fazla demokrasi talebini giderek daha güçlü dillendirilmesi ile değişime uğradı. Yönetim işini seçilmiş yöneticilerin üstlenmesine yönelik halk talebini güçlü bir şekilde ortaya koyan Arap Baharı, bölgede ve hatta ötesinde, daha fazla demokrasi arzusunun da en kararlı ifadesi oldu.

Cook, Mısır Ordusu'nu, TSK'ya benzer bir rol üstlenmemesi noktasında uyardı. Cook, 'Türk modeli'ni, şöyle özetliyordu: "Sivil-asker ilişkileri için, ordunun, sivil politikacıların aşırılıklarının ve tehlikeli ideolojilerin (Türkiye için bunlar İslamcılık, Kürt milliyetçiliği ve bir zamanlar sosyalizm) siyasi düzeni tehdit eder hale gelmesini önlemeye yönelik, - gerektiğinde darbeler yoluyla- düzenleyici rol oynadığı bir şablon."¹⁰ Cook, eğer Mısır Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin, bazı sivil politikacılarla birlikte, "Türk siyasetinin bu geçmişte kalmış dönemini" örnek almaya kalkarsa, vahim bir hata işlemiş olacağını öne sürüyordu.

Ancak, Cook'un kitabını kaleme almasından bu yana, Türkiye'de de çok şey değişti. 12 Haziran 2007'de bir ihbar üzerine Ümraniye'de bir gecekondu yapılan aramada, 27 adet el bombası, TNT kalıpları ve başka mühimmat ele geçirilmesinden bu yana, Türkiye'de ordu mensuplarının çekirdeğini oluşturduğu iddia edilen yasadışı yapılanmalara karşı adli operasyonlar düzenleniyor. Hayli karmaşık, iç içe geçmiş davalardan oluşan bir yargı zinciri, aktif görevdeki askerlerden emeklilere, hatta ordunun en üst seviyesine yükselmiş isimlere uzanıyor, sanıklardan yüzlercesinin demir parmaklıklar arkasında olduğu bir yargı süreci devam ediyor.

İddianameleri kaleme alan savcılar, 'Ergenekon' adıyla anılan örgütün amacını, "Sürekli iç çatışma, kaos, komşu ülkelerle düşman, dünyaya kapalı, Avrupa Birliği ve insan haklarına karşı, iç etnik çatışmalar ve naylon terör örgütleri ile uğraşan ve ekonomik yönden zayıf bir devlet imajı oluşturulmaya çalışılarak, devlet otoritesini içte ve dışta zafiyete uğratmak. Ülkeyi yönetilemez hale getirmek, böylece terör örgütünün daha rahat yönetip yönlendireceği siyasal iktidarlar oluşturmak, gizli amaç ve prensiplerinin dışına çıkan tüm siyasal iktidarları değişik yöntemlerle kontrol altına almak. Bu başarısızlığı takdirde, yasama ve yürütme organlarını devirip, kendi ideolojik amaçları doğrultusunda devlet yönetimini ele geçirmek." olarak tanımladı.

Her ne kadar, iddianamelere göre Ergenekon örgütünün askeri bir komutanın idaresinde faaliyet göstermiş olduğu izlenimi yaygın olsa da, yargı çemberi, gazetecilerden iş dünyasına, mafya mensuplarından sivil toplum örgütleri üyelerine, entelektüellerden politikacılara çok farklı gruplardan insanları içine aldı. Yargılamalarda, uzun tutukluluk süreleri başta olmak üzere birçok hukuki hata olduğundan sık sık bahsediliyor. Sürecin yanlışlarına dikkat çeken eleştirilerdeki haklılık payı da çok yüksek. Üstüne üstlük, Nedim Şener ve Ahmet Şık gibi muhalif duruşlarıyla tanınan saygın gazetecilerin de, bu davalar çerçevesinde darbe planlarıyla ilişkilendirilmesi, başlı başına bir sorun. Buna karşılık, bu davaların Türkiye'de, sivil-asker ilişkilerinde, son sözü kesin bir şekilde sivillerden yana geçirdiğini de rahatlıkla öne sürebiliriz.

10 Steven A. Cook, "Istanbul on the Nile: Why the Turkish Model of Military Rule Is Wrong for Egypt?", *Foreign Affairs*, August 2011, < <http://www.foreignaffairs.com/articles/68003/steven-a-cook/istanbul-on-the-nile?page=show>>

Asker-sivil ilişkilerinde yaşanan tüm dönüşüme rağmen, Türkiye’de askerlerle siviller arasında yeniden müzakere edilmesi gereken bir dizi sorun mevcut. Örneğin, bürokratik, kurumsal, toplumsal ve siyasal anlamlandırmalar çerçevesinde yanıtlandığında, ordunun rolü nedir? “Ordunun profesyonelleşmesi”, küresel olarak gündemde, ancak bu kavram ABD’de, Türkiye’dekinden ya da Çin’den farklı olarak yorumlanıyor. Mesela Türkiye’de TSK’nın modernizasyonu, zorunlu askerlik ve Kürt Meselesi ile sıkı sıkıya ilintilendiriliyor.

Türkiye’de Kürt Meselesinin, Cumhuriyet ve hatta geç Osmanlı döneminin de gerisine giden bir geçmişi var. Ancak, yaklaşık son otuz yıldır bu sorun kendini, TSK ve PKK arasındaki sıcak çatışmalarla ortaya koydu. TSK’nın çatışma bölgelerinde görev yapan çeşitli sınıflardan personeli bulunuyor ama sıcak çatışmalara katılan askerlerin önemli bir kısmı, zorunlu askerlik yapanlardan oluşuyor.

Zorunlu askerliğin kaldırılmasına yönelik yaygın talepler 2011 yılında Türkiye’de geniş bir şekilde tartışıldı; hatta bu çerçevede, daha önceleri bir tabu olarak algılanan vicdani ret uygulaması bile tartışmaya açıldı. Zorunlu askerlik uygulamasının, erkek nüfusun iş olanaklarını kısıtladığı ve bu nedenle ekonomik olarak sağlıklı olmadığı iddiaları artık sıklıkla gündeme geliyor. Ayrıca, yetişkinliğe henüz adım atmış erkeklerin sadece bir kaç aylık bir eğitimin ardından çatışma bölgelerine gönderilmesine de karşı yorumcuların sesleri de, medyada giderek yüksek perdeden duyuluyor. Medyada yaygınlaşan söyleme göre de, sıcak çatışma alanlarında görev yapan askerlerin büyük kısmının, zorunlu askerlik dönemlerini savaş dışı bir hizmette geçirmelerini sağlayacak “resmi arka çıkan”ı olmayan, toplumun yoksun kesimlerinden gelenlerden oluştuğu belirtiliyor

Sonuç olarak, ortada, içinden çıkılması güç bir durum var. TSK giderek, savaş alanında göreve sevk edilecek sözleşmeli personel, yani, “sözleşmeli asker” bulmakta zorlanıyor. Ayrıca, askeri okullara kayıt yaptırmaya yönelik ilginin de son yıllarda düşüşe geçtiği de teyit ediliyor. Hâlbuki bu okullar, sadece bir kaç on yıl önce, özellikle orta ve alt sınıftan gelenler için en saygın ve önde gelen kariyer imkânlarından birini sunmaktaydı. Bu düşüş nedeniyle kara, deniz, hava ve jandarma güçlerinin çekirdeğini oluşturan subay kadrolarına yeni personel bulunmasında sıkıntı yaşanıyor.

Öte yandan, PKK ile uzun süredir devam eden ve son 30 yılda neredeyse 50 bin cana mal olduğu söylenen çatışmanın etkileri de henüz tam olarak incelenmemiş bulunuyor. Örneğin, güvenlik çalışmaları alanının önde gelen uzmanlarından Atilla Karaosmanoğlu’nun, TSK’nın “milis ve gerilla hücreleri benzeri gayri nizami kuvvetlerin kullanılmasına dair derin kuşkulara” vurgu yapması, kayda değer, ancak henüz detaylı biçimde araştırılmamış durumda.¹¹ Mesela, 1990’larda devletin PKK ile mücadelede, PKK ile irtibatlı olduğu iddia edilen Kürt sivilleri paramiliter kuvvetler ve ölüm mangaları eliyle infaz ettirerek “rutin” dışına çıktığı artık biliniyor. “Askeri seçkinler arasında, ‘düşük yoğunluklu’ ama inatçı savaşın bir sonucu olarak, gayri nizami kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin bir zihniyet değişimi oluştu mu?” sorusu ise cevapsız. Daha da ötesi, Kara Kuvvetleri’nin içerisinde, kendilerinin çatışmanın insan gücüyle, sıcak çarpışmaya girerek “asli taraf” olurken, Hava Kuvvetleri’nin ve özellikle de Deniz Kuvvetleri’nin gerçek çatışmayla görel olarak uzak kalmasından rahatsızlık duyanlar bulunduğu da sık sık ifade ediliyor ama bu konuda somut kanıtlar sunan bir çalışma yok.

11 Atilla Karaosmanoğlu, “Officers, Westernization, and Democracy”, in *Turkey, and the West: Changing Political and Cultural Identities*, Metin Heper, Ayşe Öncü, and Heinz Kramer, eds., I. B. Tauris, 1993, sf. 19-34.

PKK ile kalıcı bir ateşkese ulaşmadan zorunlu askerliği kaldırmak, imkânsıza yakın gibi gözüküyor. Elbette, özellikle Türkiye'nin sınır bölgelerinde, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi pek çok sorundan kaynaklanan farklı güvenlik kaygıları da var. Ancak, bu tarz güvenlik sorunlarıyla TSK'nın mı uğraşacağı süre giden bir tartışma. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde, Türkiye'nin sınır güvenliğini TSK ile eliyle sağlayamayacağı da gündeme gelecek. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci giderek daha fazla ihmal edilirken, hatta bu üyelik Türkiye (ve bazı AB üyesi ülkeler) tarafından istenir olmaktan çıkarken, Türkiye'nin ordusunu gerçekten profesyonelleştirmesi ve bu süreci sadece sözde bırakmaması için içsel bir teşvik bulması da zor gözükmekte.

Kürt Sorunu'nun çözümsüzlüğünün, Türkiye'deki asker-sivil ilişkilerinde, Janowitz'in bahsettiğimiz tezinde anlatılan 'yakınsama'nın, sivillerin askerleşmesi yönünde bir etkisi var. Bir yandan, sivil toplum kanadında, 'vicdani ret' veya zorunlu askerliğin kaldırılması gibi konulara yönelik çabalar, siyaset genelindeki Kürt Sorunu kaynaklı taassuba çarparak sonuçsuz kalıyor. Öte yandan da, sivillerin askeri güce olan bağımlılığı Kürt Sorunu nedeniyle, çoğu zaman farkına bile varılmadan sürekli artıyor. Örneğin, son on yılda giderek artan biçimde, Türkiye'nin kendi silahlarını üretmek ve silah teknolojileri konusundaki kapasitesini arttırmakta yükselen bir çizgi izlemesi, bunun da sivil iradenin destek ve sahiplenilmesiyle gerçekleştiği unutulmamalı.

2011 tarihli bir araştırma, Türkiye'de ordu-sivil ilişkilerinde, "sivilin askerleşmesinin" önemli bir sorun alanı olabileceğini düşündürüyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden Yaprak Gürsoy ve Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden Zeki Sarıgil'in kamuoyu araştırmaları şirketi KONDA ile işbirliğinde gerçekleştirdikleri, "Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ve Toplum: Ampirik Yaklaşım" araştırmasının sonuçlarına göre, "darbe" toplum nezdinde hoşça giden bir kavram olmasa da, birçok konuya sivillerin "askerce" yaklaşımı söz konusu.

Türkiye genelindeki 27 ilin 106 ilçesine bağlı, 154 mahalle ve köyde 2 bin 775 kişi ile yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilen araştırmaya göre, hükümetin güvenlik dışındaki konularda da askerinin fikrini alması gerektiğini düşünenlerin oranı yüzde 46,8. "Her hal ve şartta ülke demokrasiyle yönetilmeli" diyenlerin oranı yüzde 89,4 olmasına karşılık, demokrasinin işleyişinden memnun olanların oranı sadece yüzde 26,1. Toplumun kurumlara duyduğu güven sıralamasında ordu, yüzde 66,2 ve polis, yüzde 65,2 ile ikinci sırada. Meclise güven oranı ise yüzde 53,6.

Araştırmaya göre, "Türkler asker millettir" çıkarsamasını onaylayanların oranı yüzde 73,5. Araştırmaya katılanların yüzde 74,1'i mecburi askerlik hizmetinin kaldırılmaması gerektiğini düşünürken, yüzde 60'ı, bedelli askerliğin herkes için bir tercih olması gerektiği fikrine katılmıyor. 'Ordu, profesyonel askerlerden oluşsun diyenlerin' oranı yüzde 44,1 iken, araştırmaya katılanların yüzde 81,8'i ise vicdani redde karşı.

Yeni sorun alanı sivillerin 'sivilleşmesi' mi?

Görüldüğü gibi, günümüz Türkiyesinde, sivil-asker ilişkilerinin çok karmaşık doğasını derinlemesine tartışabilmek için, medya, sivil toplum, bölgesel işbirliği anlayışı gibi alanlarda yeni paradigmalara şiddetle ihtiyaç var. 1990'lar ve 2000'lerde, Türkiye'de ve dünyada, askerlerin sivilleşmesini tartışırken, belki de artık, 'sivillerin askerleşmesini' tartışacağız.

Sivil-asker ilişkileri kapsamındaki sorunlar, sivillerin 'askerleşmesi' elbette sadece Türkiye'ye

özgü değil. Örneğin, Avrupa Birliği üyesi ülkeler de ordunun siyasetteki muğlâk rolünden etkilenebiliyor.

İtalya’da, 2008 yılında Berlusconi hükümeti “vatandaşların güvenliğini sağlamak” amacıyla, ‘Göçerlere yani Romanlara’ karşı olağanüstü hâl ilan ettiğinde, alınan önlemlerden biri de şehir sokaklarında askerlerin devriyeye çıkmasıydı. Kasım 2011’de Danıştay, uluslararası bir insan hakları örgütü olan Avrupa Roman Hakları Merkezi’nin yürüttüğü kararlı bir hukuk mücadelesinin ardından, olağanüstü hâl kararını feshetti. Olağanüstü hal uygulamasının yürürlükte olduğu üç yıl boyunca, “İtalyan vatandaşı olan ve (bazıları ülkeye son dönemde ayak basmış, bazıları ise 20 yıldan fazla zamandır İtalya’da yaşayan) göçmenlerden oluşan 170 bin Romana yönelik şiddetli hak ihlalleri için hukuki bir kılıf vardı.”¹² Bu dönemde, AB’nin veri koruma düzenlemelerine aykırı olarak, parmak izi alınmasını ve fotoğraf çekilmesini de kapsayan, zorunlu nüfus sayımları da yapılmıştı. Romanlar, kamplarda yaşamaya zorlanmıştı ve buralara erişim, silahlı güvenlik birimleri, *carabinieri* ve polis tarafından denetleniyordu. Ayrıca sık sık, askerlerin şehir sokaklarına, “Roman ve göçmenlerin yarattığı suçla mücadele için” yollandığı haberleri çıkıyordu.

İtalya’da, askerlerin sokaklara sevkiyle eşzamanlı olarak, Mussolini önderliğindeki Faşist dönemden sonra ilk kez, “yurttaş devriyesi” kavramının da yeniden yürürlüğe sokulması dikkate şayan. Haberlere göre bu önlem, kamuoyunda büyük ilgi topladı.¹³

Türkiye’de, askerlerin sivilleşmesinde kilit rol oynadığı hep dile getirilen AB’nin kendi bünyesinde, “askerleşme” bir sorunken, Türkiye’nin kendisindeki ‘sorun yumağını’ adım adım yorumlamak gerekiyor.

Bir kere, son yıllarda, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini değerlendiren çalışmalarda artış olmasına rağmen, TSK hala kapalı bir kutu durumunda... Mehmet Ali Birand’ın, “Emret Komutanım”¹⁴ başlıklı kitabı, konuya ilişkin gerçek araştırmacı gazeteciliğin tek örneği olma özelliğini hala koruyor ve bu kitap, TSK’nın iç dünyasını, çok iyi korunan eğitim alanını, subayların nasıl düşünüp nasıl davrandığını aktardığı için övgüyü hak ediyor.

Birand’ın kitabının, yayınlandığı yıldan bu yana emsalsiz kalması, gerçekten ironik bir durum. Elbette, Birand’ın kitabı, TSK üyelerinde hâkim olan psikolojiye ilişkin bir “son resmi kanaat” oluşturmuyor. *Emret Komutanım*, Soğuk Savaş döneminin bitiminin hemen ardından yayınlanmıştı ve daha önce de değinildiği gibi, o tarihten bu yana hem dünyada hem de Türkiye’de çok şey değişti.

Bununla birlikte, bir devlet kurumu olarak TSK’nın kurumsal kimliğini kuşaklar boyu yeniden üretebilme ve ileriye aktarabilme yeteneğinin etkileyici ve benzersiz olduğunu da kaydetmek gerekiyor. Unutulmamalıdır ki, usule ilişkin süreç değişmedi; askeri kariyer yapmak isteyenler hala çok sıkı kriterlere göre seçiliyor. Bu adayların eğitimi çok erken yaşlarda, erken ergenliğin şekillendirici yıllarında, diğer devlet kurumlarının yetki alanı dışındaki özel okullarda başlıyor ve entelektüel ve ideolojik biçimlendirme emekliliğe kadar devam ediyor. Bu durum başka hiçbir meslekte söz konusu değil. Hem Batılılaşmayı, hem de

¹² Rob Kushen, “É ancora illegale essere Rom?”, *L’Unita*, 17 Kasım 2011.

¹³ “Neo-fascists Want to Patrol Italy’s Streets”, 17 Kasım 2009, <<http://observers.france24.com/content/20090617-neo-fascists-want-patrol-italy-streets-italian-national-guard>>.

¹⁴ Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, *Milliyet Yayınları*, 1986. [Not: Kitap “Shirts of Steel: An Anatomy of Turkish Armed Forces” başlığıyla 1991’de İngilizceye çevrildi.]

milliyetçiliği öne çıkaran müfredat hedeflerinin ikili ve çelişkili yapısı nedeniyle de eğitimin rolü ilgi çekici.

1980 darbesini gerçekleştiren askeri cuntanın lideri Kenan Evren, “Ben bir hükümet partisini ya da kararını onaylayan bir muhalefet partisi hiç görmedim” demişti.¹⁵ Ama Evren bunu söylerken, demokrasinin tam da özünü iskalıymış oluyordu. Siyasi muhalefetin doğasına ilişkin Evren’in kendine has yorumuna rağmen, Birand’ın aktardığına göre, subay adaylarına, “ulusal birliği zedelemeyen” ve “yapıcı muhalefet” sunarak eleştirel olmanın muhalefetin işi olduğu öğretiliyor. Bununla beraber, TSK üyelerinin bünyesindeki, politikacılara yönelik güvensizlik, Türkiye’deki asker-sivil ilişkileri üzerine yapılan neredeyse tüm çalışmalarda kaydedilmiştir.¹⁶ 1990’larda, Clinton yönetimi ile ABD Ordusu arasında, silahlı kuvvetlerin rolünün dönüşümü ve ordu üyeleri arasında farklı kimliklerin kabulü çerçevesinde yaşanan gerilimin de ortaya koyduğu gibi, bu tarz güven eksikliği yaşayan tek ülke Türkiye değil. Ancak, böylesi bir güven eksikliğinin neden süregeldiğini ve zaman içinde neden sürekli olarak yeniden üretildiğini kavramak için bir kurum olarak TSK hakkında daha çok bilgi sahibi olmamız gerekir.

Türkiye’nin asker-sivil ilişkileri üzerine en önemli uzmanlardan biri olan Ümit Cizre, demokratikleşmenin selameti açısından, asker üzerinde sivil denetimin öncelikli olduğuna vurgu yapanlar arasında yer alıyor. Cizre, “Avrupa Birliği’ne katılabilmesi için Türkiye’nin insan hakları ve demokratikleşme sicilini geliştirmesi yönündeki dış baskı dikkate alındığında, darbe gerçekleştirmek giderek imkânsızlaşmaktadır” görüşünü de savunuyor.¹⁷

Cizre, Türkiye’de asker-sivil ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde AB’nin olumlu bir etkisinin olduğunu vurgulamakta haklı. Ancak, Arap Baharı küresel gündemde geniş yer tutarken, demokratik yöntemlerle seçilmiş kurumlar aracılığıyla ifade edilen “halk iradesinin” giderek daha fazla talep edildiğini de akılda tutmak gerekir. “Protestocu”, Time dergisi tarafından 2011’de yılın kişisi olarak seçildi ve bu boşuna değil. Bu nedenle de, bireyin iradesini ortaya koyması, belki de, toplumsal bir refleks olarak ‘askerleşmenin’ kırılmasında en önemli etken olacak.

Sonuç: Umut yine tabanda (mı)?

Türkiye’de sivil toplumun, genel olarak, sivil-asker ilişkilerinin “normalleşmesinin”, yürütme ve yasama ile bir ölçüye kadar da yargı organlarınca alınan tedbirlerle sağlanması yönündeki beklenti nedeniyle, “devlet” üzerinde çok odaklandığı söylenebilir.

Benzer bir şekilde, Türkiye’yi kuşatan coğrafyadaki sivil toplum ve akademik çevreler, genellikle, komşu ülkelerdeki halklar arası ilişkilerden ziyade devletler arasındaki ilişkileri tartışıyor.

Bu ülkelerin hükümetlerinin politikaları, bölgede sıkıntı yaratan dondurulmuş ve açık çekişmeler karşısında çeşitli açmazlarla karşılaşırken, gerçek çözüm, karşılıklı etkileşime giren halkların elinde olabilir. Bu yaklaşım naiflik olarak nitelenebilir ve sivillerin, Türkiye örneğinde olduğu gibi, ‘askerleştiği’ gerçeği karşısında zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Ama şunu akılda tutmak lazım ki, sadece bir yıl önce bile, Ortadoğu ve

¹⁵ “Kenan Evren’in Anıları”, Milliyet, 23 Ekim 1990.

¹⁶ Ümit Cizre, “Ideology, Context and Interest: The Turkish Military”, in Cambridge History of Turkey, sayı 4, Turkey in the Modern World, Reşat Kasaba, ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, sf. 313.

¹⁷ a.g.e.

Kuzey Afrika ülkelerindeki otoriter liderlerin devrilebileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Ancak, süren karmaşaya rağmen, dışarıdan sarsılmaz görünen bu liderler şimdi tarih oldu. Soğuk Savaş döneminin bitişı de, “sert gerçeklerin” neden olduğu küresel miyopluk nedeniyle öngörülemedi. Bazen dünya tarihi daha hızlı akmaya başlar çünkü “halk”, iradesini ortaya koyar. İşte, sivil-asker ilişkileri tartışmalarında, bölgesel işbirliği çabaları ve sivil toplum etkinliğinin, sadece devletlerin politikaları üzerinde değil, halkın özlemleri, iradesi ve kaygıları ile çatışmalara, sorunlara ve endişelere karşılaştırmalı çözüm yolları geliştirilmesini sağlayabilecek halklar arası etkileşimi teşvik etmeye odaklanması gerekir.